

El “capità Fratín”, l’“yngeniero Fratín” i la reial força d’Eivissa (1575-85)* (i II)

per Marino Viganò

3. “natural del vurgo de morco lago de lugan”

Qui són aleshores els dos enginyers militars Giovan Giacomo i Giorgio Paleari, els “Fratino”? D’ells, fins ara, en coneixíem el nom i poca cosa més. Ara, és possible saber-ne més gràcies a una recerca en els arxius. A la fórmula de jurament com a oficial un d’ells diu: “Yo Jacome palearo llamado El fratin Vezino de la Villa de morco que es en ytalía”,⁴⁴ l’altre en el seu testament, dictat a Espanya, es declara “natural del vurgo de morco lago de lugan Jurisdicción de la ylustísima Señoría Subçera que es en lombardia”,⁴⁵ i l’acta de ciutadania mila-

nesa el qualifica de “No[bi]lis Vir Georgius Palearius, appellatus Fratinus, Architectus, et Ingenierius noster ex loco Morcotei Jurisdictionis Helueticae oriundus”.⁴⁶ Nascuts, per tant, a la regió de la Llombardia suïssa de Morcote, a la vora de Lugano, sobre el llac Ceresio.

Aquí, a Morcote, és on a l’inici del cinc-cents neixen els quatre fills de Giovan Francesco “Fratino” de Paleari,⁴⁷ “condottiero” militar d’antic llinatge, i d’Elisabetta Raggi, descendent d’una altra família noble.⁴⁸ Giovan Martino,⁴⁹ Giovan Giacomo⁵⁰, Bernardino⁵¹ i Giorgio.⁵² El pare és amb seguretat el mateix

Giovan Francesco “dicti fratini Pallearij” que va rebre en donació per part dels ambaixadors dels suïssos reunits a Lugano (18 de febrer de 1517), el castell com a recompensa pels especials mèrits —“in Erwägung besonderer Verdienste”— adquirits lluitant amb el bàndol dels “Eidgenössen”, els suïssos.⁵³ Segons els documents, de fet, s’hauria afilerat amb els “ghibellini” partidaris dels Confederats a les guerres franco-suïssa-milanesa, i és ell, per descomptat, “Fratino di Morcote”, anomenat “der gwaltigist” —el “prepotente”— entre els capitans luganesos protagonistes del salvatge saqueig i incendi

44. AGS, CDS, 2a sèrie, llig. 38 (*Libro de asiento de muertos 1560-1579*), tom II. *Jacome palearo llamado El fratin El Juramento*, “En madrid a XXVIII de março de MDLXXIIJ”.

45. AGS, GA, llig. 264, núm. 251. *Clausula del Testamento hecho en Pamplona por el Ingeniero Jorge Fratin año 1589*, “en la Ciudad de pamplona a dos dias del mes de nobiembre de mil y quinientos ochenta y nueve años”, només inventariat a BCSHM, *Colección Aparici*, tom VI, núm. 1.163, p. 520.

46. ASCM, D, b. 230, r. 20 (*Liber P[aten].torum Annorum 1588-1589*), f. 28 v-31. *Ciuitatis D. georgij Palearij app[ella]ti Fratini*, “Dat Mediolani die sexto Julij 1588”.

47. Giovan Francesco “Fratino” de Paleari morí abans del 1542, perquè al primer registre posterior de la “taglie” del burg estan inscrits els “Heredes Dn. Fran[ciscu].s pallearij”: ASB, M, sc. 10, f. 43. *Taglie*.

48. El nom està testimoniat en la clàusula de Giorgio Paleari Fratinò del darrer testament atorgat a Pamplona el dia 2 de novembre de 1589, sis dies abans de la seua mort, on diu “hijo del Pre defuncto francisco palearo y de ysabeta Rachi su legitima muger”: AGS, GA, llig. 264, núm. 251. *Clausula del Testamento*, cit., “en la Ciudad de pamplona a dos dias del mes de nobiembre de mil y quinientos ochenta y nueve años”.

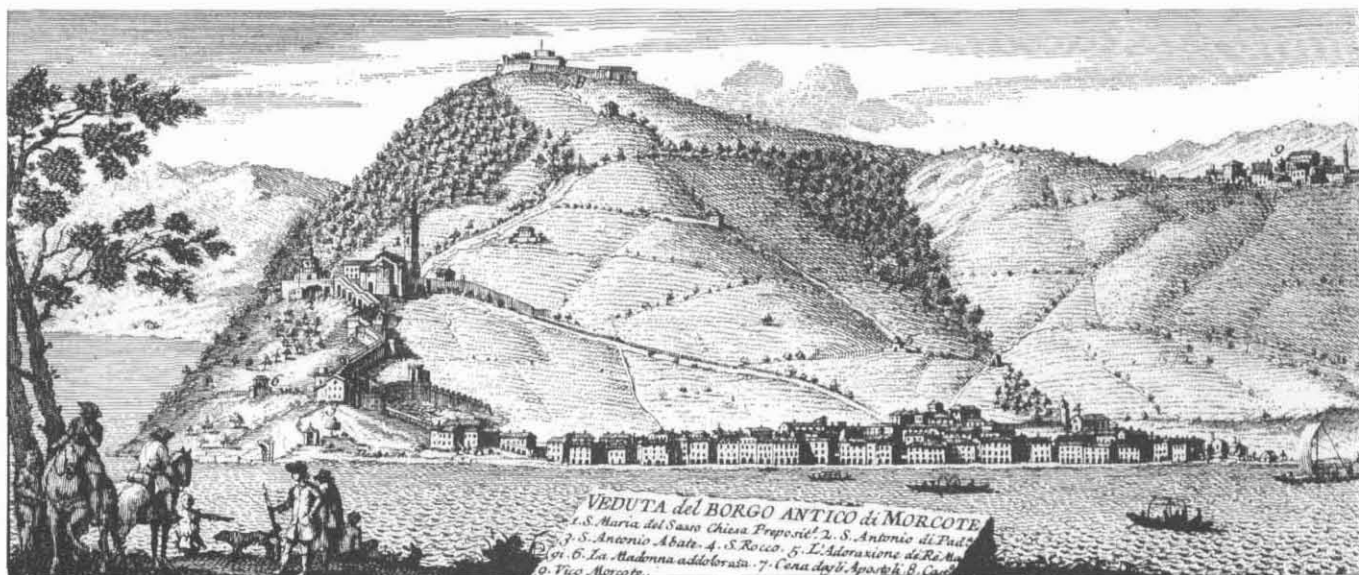
49. Documentat per primera vegada en una acta de maig de 1557, una contraent i el “D.nus Jo. Martinus fq. D.ni Francisci dicti fratini de palearijs de Morchote habitantes ibidem Lachus Lugani”: ASB, N, Notai diversi, sc. 4.568, int. 5/2 (C-Cat), f. 16 (Luigi Castelnuevo), 1540/1577. [Atto], “Anno a Natiuitate eiusdem Millesimo quingentesimo quinquagesimo sept[im].o Indictione decima quinta die Merchurij duodecimo Mensis Maij”.

50. Giovan Giacomo, per tant —i no només Giacomo—, com testimonien tots els documents revisats, i en particular els estesos pel notari Salvi de Vico Morcote (ASB, N, Notai diversi, sc. 4.568 (S-Sol), f. 4 (Giov. Giacomo Salvi), 1567/1603).

51. La confirmació del parentiu és en el primer testament de Giorgio, estès a Varese el 13 de gener de 1573, en el qual el testador anomena els seus hereus “d. Martino Paleario fratri meo” i “Mag.m d. Jac[obu].m Palearium fr[atr].em meum [...] et Mag.m d. B[er].nar[dinu].m Palearium fr[atr].em pariter meum” (ASM, N, B. 17.355 (Leonardo Alfieri), 23 d’agost de 1571/21 de gener 1573. [Atto], Indict.e prima die martis tertio decimo mensis Januarij”.

52. L’acta notarial del testament de 1573 i una altra del 1588 en testimonien la paternitat: “Nobilis magci. dni. Georgij fratini de Pallearijs fq. dni. Francisci de Murchote, ingegnerij seu architecti M. C. Regis Filippi hispaniar.” (ASB, N, *Imbreuiature di notai diversi da integrare*, sc. 5, f. 16 (Gio. Pietro Scala di Vico Morcote) (Notari Venziano Antonio Rusconi, 1781/1828, sc. 1.799, amb documents del segle XV al XVIII). (Actes) “Indict.e prima die Jouis decimo mensis Martij” i al mateix lloc, (Actes), “Indict.e prima die sabbati decimo sexto Aprilis”.

53. AP Paleari Fratinò (Morcote). [Donazione del castello di Morcote a Francesco Fratini], sd., [1517].



Vista de la població de Morcote, a la riba del llac Ceresio, feta el 1740 per Giorgio Domenico Fossati (1705 - 1785). (Archivio di Stato già Cantonale, Bellinzona.)

del poble de Castiglione Olona, al baix Varesotto,⁵⁴ comès el 23 de maig de 1513. Més endavant hauria militat entre les files franceses, almenys fins al setge de Pizzighettone, població espanyola el 1522,⁵⁵ compromisos que li van costar la confiscació dels béns,⁵⁶ cosa que significà un gir en la seua intensa i llarga vida familiar.

Desconeixem l'any de naixement dels nostres Giovan Giacomo i Giorgio, malgrat el que afirmen de forma arbitrària alguns autors italians⁵⁷ o publicacions espanyoles que remeten a diverses fonts de l'*Archivo General de España*.⁵⁸ De tota manera és probable que els fills de Giovan Francesco "Fratino" de Paleari neixessin entre 1520 i

1530,⁵⁹ Giovan Martino primogènit i hereu del títol, i Giovan Giacomo, Bernardino i Giorgio secundogènits de la família. Tan sols alguns documents suggereixen aquest ordre de la germandat de manera directa: els llibres dels comptes del poble,⁶⁰ el testament de Giorgio,⁶¹ la correspondència d'altres enginyers o mestres majors de les obres de

54. SAZ, A 211, sc. 1 (Mailand 1399/1553), núm. 148/I. *Eingenommener Bericht wegen Caspar Gödlis Verbrennung und Zerstörung der St. Laurenzen Kirchen zu Castillion im Herzogthum Mayland*, "1513 (nach 9. Sept.)", f. 1-3, 5 i 7-9.

55. El "Fratino" va salvar la vida de Francisco Fernando de Avalos, marquès de Pescara, per no perdre el contracte de mercenari amb la mort del seu adversari espanyol més valerós i va suggerir la reconstrucció de la plaça, mal fortificada. P. Vallés, *Historia del fortissimo y prudentissimo capitan don Hernando de Aualos Marques de Pescara: con los hechos memorables de otros siete excelentissimos capitanes del Emperador don Carlos. V. Maximo Rey de España, que fueron en su tiempo, es a saber, el Prospero Coluna, el duque de Borbon, Don Carlos Lanoy, Don Henigo de Moncada, Philiberto principe de Orange, Antonio de Leyua, el Marques del Guasto. Recopilada por el Maestro Valles. Dirigida al Illustrissimo Señor don Juan Ximenes de Urrea conde de Miranda / Uizconde de Uiota etc.*, "en Anuers, en casa de J. Steelsio", 1558, f. XXXII-XXXIV.

56. El "Fratinus de mercote" apareix a la llista d'una vintena de notables "In Jurisdictione Lugani" condemnats a la confiscació dels seus béns —i els noms de "Franciscus cazaguerra, Bapta de quadrio, Thomas Castanea, Georgius moresinus", després del saqueig de Castiglione, n'expliquen el motiu— per decret de 20 de juny de 1517 (ASM, FRM, GDS, HH, b. 26 (1517 gener 9 - 1523 setembre 29), f. 70-73v, aquí f. 72. *Confiscatio certorum condemnatorum*, "MDXVII die XX mensis Junij".

57. L'única hipòtesi és la de Bertolotti, que suggereix l'any 1545 per a Giovan Giacomo, sense indicar-ne la font: "Da Morcote uscirono [...] i famosi Giacomo e Giorgio Paleari ingegneri militari, uno ricordato dal Lomazzo, detto Frattino, nato a Lugano nel 1545" (BERTOLOTTI, A. *Artisti svizzeri in Roma nei secoli XV, XVI e XVII. Studi e ricerche negli Archivi romani*, "Bollettino Storico della Svizzera Italiana" [Bellinzona] VII (1885), núm. 6, pp. 105-112, aquí p. 106.

58. A un assaig es llegeix, per exemple, que el 1571 Giovan Giacomo Paleari Fratino tenia "entonces 41 años" i a la seua mort l'any 1586 "tenía entonces 55 años", la qual cosa dona l'any 1530 per al seu naixement (IDOATE, F. *Las fortificaciones de Pamplona a partir de la conquista de Navarra*, "Príncipe de Viana" [Pamplona] XV (1954), núm. 54/55, pp. 57-153, Aquí pp. 76 i 82, nota 54).

59. Al registre de la "taglie" de Morcote, en la qual s'inscrivien els caps de família, apareix l'any 1542: ASB, M, sc. 10, f. 43. [Taglie]: "Georgius de palleariis" i "Jo. Jacobus de palleariis"; 14 setembre 1554: "Georgius de Pallearijs" i "Jac.o di paliar"; 1º luglio 1562: "Georgius paleareus" i "Jo. Jacobus paleareus"; 1572: "Il s.r Georgio pagliar" i "Il s.r Jacomo pagliar"; 29 maggio 1580: "Mag.cus D. Jo. Jacobus paleareus" i "Mag.cus d. Georgius paleareus"; s. d. [prima metà anni '80]: "D. Jo. Jacobus paleareus" i "D. Georgius paleareus"; 27 aprile 1586: "D. Jo. Jacobus pallearius" i "D. Georgius pallearius"; 15 novembre 1587: "D. Georgio paliar" i "D. Jacobo paliar".

60. Giovan Martino devia ser l'"Heredes Dn. Fran.s pallearij" que apareix al registre de la "taglie" de 1542 (ASB, M, sc. 10, f. 43. [Taglie]), i "Jo. Martinus de Palliareis", 14 setembre 1554.

61. En el testament de Giorgio s'enumeren com a hereus els germans seguint un ordre que deu ser el de naixement, això és, d'edat: Giovan Martino, Giovan Giacomo i Bernardino (ASM, N, b. 17.355, Leonardo Alfieri, cit. [Actes], cit., "Indict.e prima die martis tertio decimo mensis Januarij").

fortificació que havien treballat amb ells a Espanya.⁶² Alguna cosa més s'adverteix, però, encara que entrellínies, per la llum aportada per les poques cartes de caire privat i per una lectura atenta de les relacions entre els dos germans enginyers durant el període de servei a fora. Aquests indicis són, per exemple, l'aparició per primera vegada de Giovan Giacomo Paleari "Fratino" sobre l'escenari bèl·lic de l'època; la seua mort esdevinguda tres anys abans de la de Giorgio; però, sobretot, per l'autoritat exercida en més d'una ocasió —alguna vegada amb una particular energia i decisió— en els enfrontaments del germà, gairebé amb certesa més petit.⁶³

Giovan Martino, hereu del títol i dels béns, l'únic de la família que no va haver d'aprendre un ofici, no deixarà mai les ribes del llac

Ceresio:⁶⁴ dels seus quatre fills mascles, Giovanni, Vespasiano, Antonio i Giovan Domenico Paleari "Fratino" procedeixen —sembla que per línia directa fins al nostre segle— els Paleari "Fratino" arrelats a Morcote. El germà petit, Bernardino, en canvi, sembla que fou el primer a deixar el poble per abraçar la carrera de les armes a Borgonya cap a la meitat dels anys 40 del segle XVI i dona la impressió que mai més no hagués retornat.⁶⁵ De la resta, el mateix Giovan Giacomo, quan el desembre de 1584 aconseguí de veure Bernardino a Navarra, a Pamplona, assegurà d'haver-lo trobat tan sols tres cops durant aquells últims quaranta anys.⁶⁶ Giovan Giacomo i Giorgio viuen amb tota probabilitat a la casa paterna fins passats els vint anys; hi tornaran de tant en tant, el primer el 1565,⁶⁷ el segon en di-

verses ocasions, l'última el 1588.⁶⁸ És possible que a Morcote mateix aprenguessin l'ofici de soldat, tot i que no encara les tècniques del "practico" de fortificacions, apreses més endavant en un altre lloc,⁶⁹ al costat d'altres militars originaris de Luganese.⁷⁰ Això justifica el títol de "*Capitan ordinario de infanteria*" amb el qual Giovan Giacomo és habitualment anomenat per Felip II a les reials cèdules: un grau obtingut amb la milícia activa en els terços d'infanteria.

Giovan Giacomo es casà al poble i hi va veure néixer els fills. L'esposa fou una jove el nom de la qual ens és desconegut, tal vegada Rúggia della Bella, d'antiga família noble de Vico Morcote, com es pot intuir per una menció,⁷¹ amb la qual tengué tres fills:⁷² el primogènit hereu, Francesco (anomenat també Giovan Francesco),⁷³ que no seguirà els

62. Com Juan Alonso Rubián, "maestre mayor" de la fortalesa d'Eivissa, que en un informe es referia a Giovan Giacomo "fratin viejo", com el vell, i a Giorgio "fratin moço", el jove (AGS, GA, llig. 283, núm. 317. *Relacion de la Isla de ybiça*, cit., s.d. [abril 1590]).

63. Giovan Giacomo compareix a Milà —segons els documents— el 1558 i el seu germà Giorgio poc després. El seu decés, tres anys anterior al de Giorgio, no és tanmateix significatiu. Ho són, en canvi, les cartes creuades entre els germans, la preeminència de Giovan Giacomo sobre Giorgio és més explicable —segons el costum de l'època— per la seua major edat que no per una major habilitat tècnica. Cal notar que només a la mort del seu germà el 1586, que Giorgio es qualifica en les intulacions com "architectus seu Ingenierius C. M. Regis Filippi hispaniar[um]" (ASB, N, Gio. Pietro Scala, sc. 3.660, 1585/1589. *Varia*).

64. El 1569 atorga un instrument de compra-venda "Dms Jo. Martinus fratinj fq. D. Jo. Fran.ci de palearis" (ASB, F, sc. 27, int. 1.649. [Actes], "Ind.e duodecima Die merchurij decimo octavo mensis maij").

65. Compareix al registre de la talla només el 1542, senyal molt probable d'una precoç entrada en la carrera de les armes i d'un distanciament quasi definitiu a causa de no haver-hi deixat un "foc" familiar (ASB, M, sc. 10, f. 43. [Taglie], "Bernardinus palliar").

66. En una lletra dirigida al secretari de Felip II: "Aquí a llegado el cap[ita].n Vernardino palearo mi Herm[a].no el qual a Venido desde borgona a donde reside a verme, con el qual Hem.os gran contento porque en quarenta anos no nos Hemos visto sino tres Vezes" (AGS, GA, llig. 168, núm. 9. *El capp[it].an fratin*, "de Pamplona 16 de xbre 1584").

67. Any el el qual parteix cap a Espanya, d'on ja no tornarà. L'última acta notarial que l'esmenta és la donació "Jo. Jacobus fq. D.ni Jo. Fran.ci Fratini de Palearis de Morchote lacus Lugani comensis diocesis" (ASB, N, *Notai diversi*, sc. 4.568 (S-Sol), f. 4, Gio. Giacomo Salvi, 1567/1603. [Actes], "Ind.e decima tertia die Martis decimo octavo mensis oct.").

68. El 1572 el notari Nicola Raimondi de Vico estén una acta "In manibus Mag.ci Dni georgij fq. Mag.ci dni francisci de pallearis de morchote ibi pntis" (ASB, N, *Imbreviature da integrare*, sc. 5, f. 3. [Actes], "Indict.e quintadecima die mercurij decimo sexto mensis Januarij") i el 1588 són nombroses les actes esteses al burg "In manibus Nobilis Mag.ci Dni. Georgij pallearij fq. Mag.ci Dni Fran.ci de Murchote Ingignierij C. M. Regis Filippi hispaniar. ibi pntis" (ASB, N, Gio. Pietro Scala, sc. 3.660, 1585/1589. *Registro del 1588, varia*).

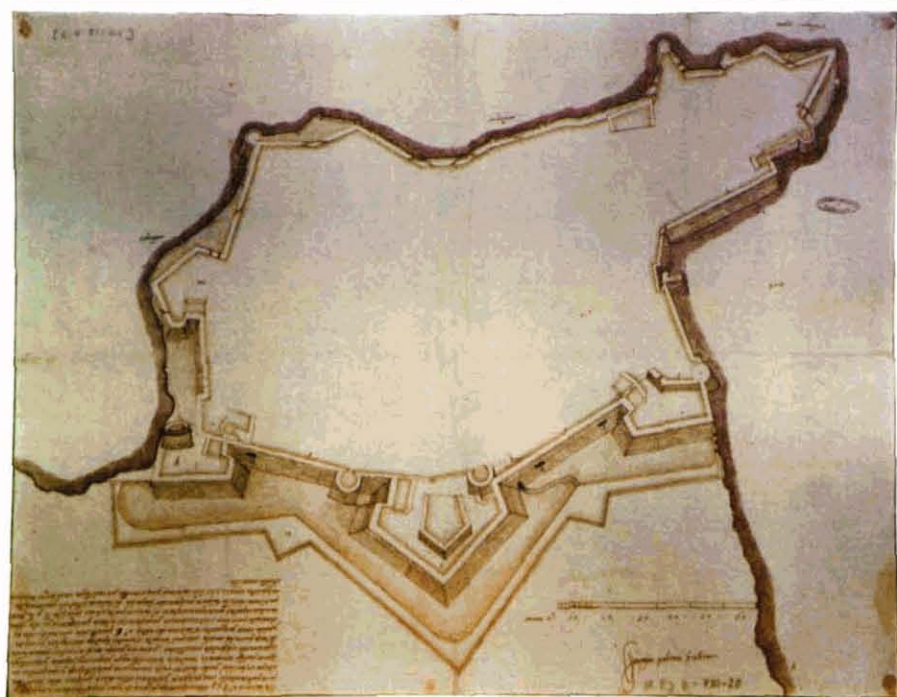
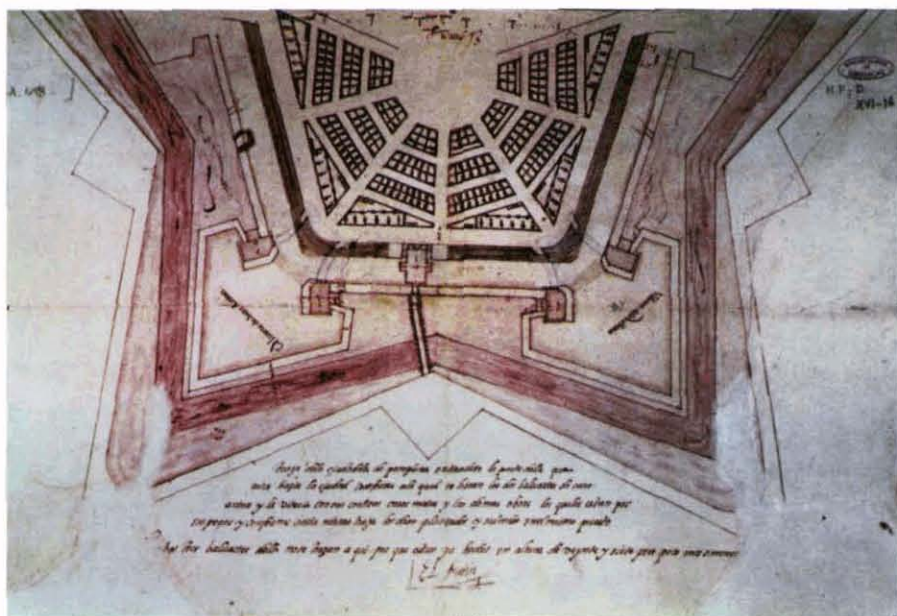
69. Segons una nota del virrei de Sardenya, "Jorge Fratin" havia estat soldat "en las guerras en que se a hallado en ytalía de que solamente tiene experiencia" (AGS, GA, llig. 79, n. 38. *El uisso Rey de cerdena*, "de caller 23 de enero 1575").

70. En una disposició testimonial de data "1597 venerdi 24 di Gennajo" per una pòlissa de 1.200 escuts "che vidi contare del q. S.r Gio. Iacomo Palleario-fratino di Morcho, inginiere della maestà del Re philippo de Spagna Duca de Milano", l'enginyer militar Bernardino Casella da Carona afirma "qual S.r Iacomo era mio grande amico intrinseco, perché era stato meco con mio fratello a imparare il suo esercizio", però no diu on l'havien practicat, l'ofici ([MOTTA, E.] *Arte ed artisti luganesi*, "Bollettino Storico della Svizzera Italiana" [Bellinzona] XXI (1899), núm. 7/9, pp. 119-126, aquí p. 122. L'original, que era al Museu de Lugano a l'inici del segle XX, es troba avui perdut.

71. En una lletra, Giovan Giacomo demana: "Voria sapere como sta Juanmaria dela bella mio nepote" (AP Paleari Fratino (Morcote). [Lettera], s.d. [28 agost 1580]).

72. En uns precis notariais el primogènit compareix com "Mag.s D.nus Jo. Fra.s Palearius dictus fratinus fq. et heres in solidum m.ci Cap.ij d.ni Jo. Jacobi" (ASM, N, b. 16.929, Giovan Battista Castiglioni, 7 de maig de 1589/18 d'agost de 1590. [Actes], "Ind.e tertia die mercurij Septimo m.sis Martij").

73. Nascut abans del 1565, any en el qual el seu pare deixà el burg, compareix el 26 de febrer i el 16 d'abril com a testimoni —per tant era major d'edat— en una acta pregada pel seu oncle Giorgio com "Fran.cus fq. Mag.ci D. Jacobi fratini" i "D. Franciscus fq. Mag.ci Dni. Jacobi Fratini de palleari" (ASB, N, Gio. Pietro Scala, sc. 3.660, 1585/1589. *Registro del 1588*, f. 17, 50 e 51. [Actes]).



Plànol de la ciutadella de Pamplona, aixecat per Giovan Giacomo Paleari "Fratino" (AGS, Mapas, Planos y Dibujos, XVI/16, Traza de la ciudadela de pamplona entienda la parte della que mira hazia la ciudad, atribuït a l'any 1586, 410 x 278 mm). Plànol de la fortalesa de l'Alguer (Sardenya), fet per Giorgio Paleari "Fratino" (AGS, Mapas, Planos y Dibujos, VIII/20, Plano de la Fortificación de Alghero por Giorgio Paleari Fratino, "Cagliari, 16 de julio de 1578", 552 x 427 mm).

camins del pare, es casà amb Giacomma Giussani i desaparegué ben jove devers el 1604; Elisabetta, esposada amb el noble Giovan Pietro Caccia, d'antic llinatge morcotès, i Maria, que sembla s'hagués fet monja fins que, arribada la seua majoria d'edat, el pare en constituís el dot.⁷⁴ Giorgio es casà amb Angela Tatti,⁷⁵ filla de Battista, noble varesià que s'establí a Vico Morcote, desapareguda el gener de 1594,⁷⁶ amb la qual tengué dos fills: Francesco —nascut vers el 1562⁷⁷—, va ser durant mig segle el continuador de l'art paterna com a projectista de fortificacions en els regnes de la corona d'Espanya i també fundador de la branca navarresa dels Paleari "Fratino", i Elisabetta, nascuda abans del gener de 1573⁷⁸ i morta centenària vers el 1671.

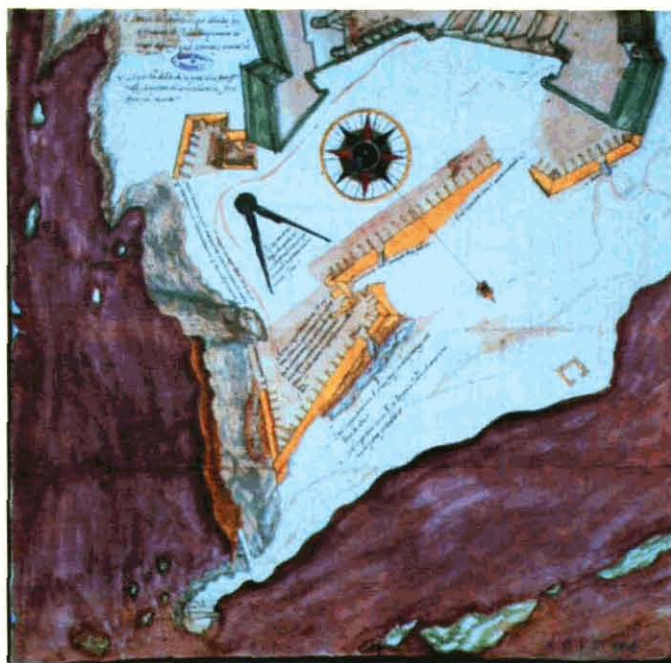
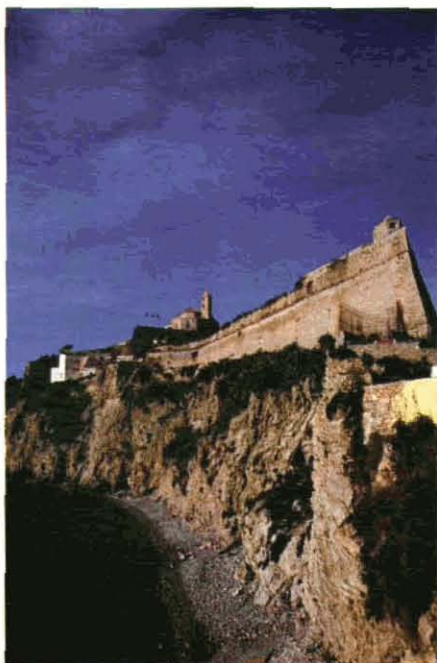
La carrera de Giovan Giacomo s'inicia amb els francesos, però empresonat pels espanyols a Moncalvo (1558), passà al seu servei. Emplaçat a Tortona (1559), projecta els baluards del Castell Sforzesco de Milà (1560); després serveix Gènova a Còrsega, a Calvi, Bonifacio, Bàstia, projectà el fort de San Fiorenzo i la torre Mortella, fundà la ciutadella d'Ajaccio i visità Càller i l'Alguer, a Sardenya (1563). Reclamat a Espanya, rep per part de Felip II el títol d'enginyer (1565) i és enviat a Malta perquè doni el seu parer sobre la ciutat de Valletta i per ampliar la Goletta de Tunis (1566-69). Inspeccionà també Sicília, Sardenya, les Balears, fou enviat a Gibraltar i a Cadis (1569-70) i a Navarra, on fundà la ciutadella de Pamplona i visità Sant Sebastià i Fuenterrabía (1571). Obtení el títol de capità ordinari d'infanteria

74. Esmentada pel seu pare en una carta: "se paga la dozena de mia figliola maria, mi racomando et ne terrete conto. Et quando volunta sera de farsi monica ben se le potera dare li 300 scuti che domandano li deputati e manco quello che se parera conuenire, ancorché lei mi scriue che la sua volunta non he de pigliar l'abito sino a tanto che io non saro ala patria" (AP, Paleari Fratino (Morcote). [Lettera], cit., s.d. [28 agosto 1580]).

75. El cognom complet apareix al primer testament de "Mag.s D. Georgius Palearius Fratinus fq. nob. d. Fran.ci habit.s in loco Morcoti lacus Lugani" en el qual apareix "Nob. d. Angela de Tattis fil. nob. d. Bap.ta uxorem llig.mam d.ti d. georgij" (ASM, N, b. 17.355, Leonardo Alfieri, cit. [Acte], cit., "Ind.e prima die martis XIII mens.s Januarij").

76. Angela Tatti, vidua de Giorgio Paleari "Fratino", degué morir força poc temps després de la data del testament, perquè quan el va atorgar era lúcida, "audiente e intelligente" però malalta "corpore languens", i es trobava ajeguda "in thalamo ad planum cogine in lecto posita infirma restet", mentre que no apareix en actes notariais successius (ASB, N, Gio. Pietro Scala, sc. 3.661, 1594/1595 i 1599/1600. Registro del 1594/1595, f. 6v-8. [Acte], cit., "Indict.e prima die Jouis XIII mensis Januarij").

77. En el testament de 1573 és "Fran.m Palearium filium meum legmum, et nat.lem" (ASM, N, b. 17.355, Leonardo Alfieri, cit. [Acte], cit., "Indict.e prima die martis tertio decimo mensis Januarij") i una lletra de l'any 1636 afirma "por hallarse en hedad de 74 años" (AGS,



El baluard de Santa Llúcia, dissenyat per Giorgio Paleari "el Fratin". (Foto: Vicent Marí.) Plànol aixecat per Juan Alonso Rubián, que du el títol Traça del estado en que esta la fortificación de Iviça en primero de mayo de mil y quinientos setenta y nueve años, (AGS, Mapas, Planos y Dibujos, XV/4, 408 x 388 mm).

(1573), arribà a Santander i després a Eivissa, Mallorca, Menorca, inspeccionà València, Cullera, Dénia i Alacant (1574). Projectades les defenses de Ciutadella de Menorca, Maó i Mallorca, arribà a Sardenya el seu germà Giorgio, amb qui restaurà els baluards de Càller i l'Alguer (1575). Es traslladà a Orà i a Mers-el Khebir, a Cartagena, Melilla, Cadis i Gibraltar (1576-77), novament a Orà i a Pamplona (1578) i de nou a Cadis i Gibraltar (1579). Fou enginyer en cap a la vora del Duc d'Alba en la conquesta de Portugal, participà en els setges i inspeccionà després les fortaleses de la desembocadura del Tajo (1580) i al llarg de la costa —Porto, Viana do Castelo, Duero—, inicià els nous baluards de São Julião da Barra i Setúbal (1581-84). Retornà a Navarra, reconegué per darrera vegada les costes catalanes i morí, finalment, a Pamplona el 31 de maig de 1586.⁷⁹

Giorgio arribà a Milà el 1558 i el seu germà gran l'introduí entre els enginyers. El 1560 dibuixà les places fortes de l'Estat, el 1564 desenvolupà tasques militars i hidràuliques i el 1565 —partit ja Giovan Giacomo— reclutà obrers per a la Goletta i supervisà els baluards del Castell Sforzesco de Milà (1566). Per al duc Guglielmo I Gonzaga de Màntua visità les places del Monferrato (1568), per al governador de Milà les que hi havia entre la Llombardia i el Piemont (1570), s'encarregà de les reparacions hidràuliques de Domodossola, participà en el setge de Finale Ligure, projectà les defenses de Finale i Varigotti, donà el seu parer sobre les fortaleses del Piemont i de Monferrato (1571). Executà la inspecció general de les places milaneses (1572), es traslladà a Sardenya per fortificar Càller, l'Alguer, Castellaragonesa, Villamassargia i les torres

de Sàsser i Porto Torres (1573-78). Més endavant Giovan Giacomo arribà a Madrid, visità després Bayona i rebé de Felip II el títol d'enginyer (1579). Inspeccionà Mallorca, Eivissa, Ciutadella, Maó i l'illa Dragonera (1580-85). Fou el successor de Giovan Giacomo a Pamplona (1586), donà opinions sobre les torres de Catalunya i sobre les fortaleses de Roses i de Cotlliure (1587), retornà a Milà, visità a petició de Vincenzo I Gonzaga de Màntua les places fortes del Monferrato, en el viatge de tornada a Espanya reconegué la ciutadella de Perpinyà (1588), reocupà més endavant el seu anterior destí a la fortalesa de Pamplona, on morí el 8 de novembre de 1589⁸⁰. Aquests són els famosos tècnics "capitán Fratin" i "yngeniero Fratin" que dedicaren també la seua tasca a la Reial Força d'Eivissa durant el decenni que va entre el 1575 i el 1585. ■

GA, llig. 1.153, s.n. *El Consejo de guerra Conformandose Con lo que informo el M[arque].s de Castro fuerte de que a fr[ancisc]o Palear fratin ingeniero se le pague su sueldo en Plata por residir en el Rey[n].o de Nauarra*, "en m[adri].d A 30 de Abril de 1636".

78. En el testament de 1573 Giorgio sempre esmenta "Jsabette filie mee llig.me, et naturali" (ASM, N, b. 17.355, Leonardo Alfieri, cit. [Acte], cit., "Indict.e prima die martis tertio decimo mensis Januarij").

79. "Hauiendo llegado aqui el capitan fratin desde barcelona muy cansado y fatigado de sus enfermedades ordinarias por mas que procure su regalo y cura; adolescio al quarto dia y murio en tres de vna colica de las inrremediables en vltimo del mes de mayo que aora paso con mucha christiandad" (AGS, GA, llig. 186, n. 78. *El marques de Almazan*, "de Pamp[lon].a a 12 de Junio 1586", copiat amb llicència a BCSHM, *Colección Aparici*, tom VI, núm. 1.162, pp. 496-497).

80. "El capitan Jorge fratin Jngeniero de U. mag.d murio el miercoles a ocho de este y quando Fran.co fratin su hijo llego jueves a las nueve, ya le hallo enterrado: el dia Antes que muriesse estube con el y dixome lo que sentia no estar para poder escriuir a U. mag.d y que el poco tiempo que le quedaua de Uida era bien gastalle en suplicar a dios saluasse su Alma" (AGS, GA, llig. 273, núm. 3. [Despatx], "deste castillo y de nouiembre 10 de 1589", copiat amb llicència a BCSHM, *Colección Aparici*, tom VI, núm. 1.164, p. 523).